

Psychologiczne i społeczne aspekty procesu oceniania

Chciałybyśmy, aby lektura tego artykułu pomogła Czytelnikom w lepszym rozumieniu zachowań występujących w sytuacji oceniania. Świadomość zjawisk związanych z wpływem czynników emocjonalnych i społecznych na opinie, oceny i sądy jest warunkiem dobrej, wspierającej uczenie się, praktyki oceniania. Mamy nadzieję, że przypomnienie tych zjawisk skłoni do refleksji nad jednym z trudniejszych zadań nauczycieli i przyczyni się do tworzenia w szkole korzystniejszych warunków pracy i nauki dla uczniów i nauczycieli.

Dlaczego ocenianie jest trudne?

Ocenianie jest powszechnym zachowaniem. Na jego podstawie dokonujemy wyboru, typujemy zwycięzcę, stawiamy stopień na egzaminie, formułujemy opinię lub wypełniamy ankietę. Nawet zwykłe opisywanie ma w sobie element wartościowania – mówimy o kimś, że jest np. ciepły, inteligentny, towarzyski. Tak rozumianym ocenom w warunkach szkolnych podlegają uczniowie, nauczyciele, dyrektorzy, a także rodzice. Warto zatem spojrzeć na proces oceniania w szkole szerzej niż robimy to zazwyczaj, kiedy chcemy wierzyć, że bezstronnie i obiektywnie oceniamy wyniki uczniowskiej czy nauczycielskiej pracy. Przyjrzyjmy się więc psychologicznym i społecznym uwarunkowaniom tego procesu.

Zachowanie ludzi, w tym ocenianie, jest na ogół mniej racjonalne niż wynikałoby to ze sformalizowanych modeli myślenia czy spo-

łecznych potrzeb i oczekiwań. Dzieje się tak ze względu na złożoność sytuacji i relacji społecznych, w których ten proces przebiega. Na subiektywizm w ocenianiu wpływają wcześniejsze doświadczenia ludzi, utrwalone w ich wiedzy, a także aktualna sytuacja, czyli tzw. **kontekst oceniania**. Oceny zmieniają się pod wpływem przeżywanego nastroju, uczuć, stresu, a także pod wpływem grupy, do której należy oceniający. Z doświadczeń wiemy, że nawet opinie i ekspertyzy rzeczoznawców bywają zawodne. W badaniach psychologicznych potwierdzono fakt, że diagnozy lekarzy i werdykty sędziów w tej samej sprawie bywają rozbieżne i zmienne, a szkolne wypracowania są inaczej oceniane przez tych samych nauczycieli po upływie pewnego czasu. Przyczyną subiektywizmu, braku stałości oraz tzw. zniekształceń w ocenianiu jest nasz sposób gromadzenia i interpretowania informacji o świecie społecznym.

W dalszej części artykułu przedstawimy wybrane zjawiska, o których warto pamiętać, oceniając.

Wpływ społecznej wiedzy na oceny – schematy i stereotypy

W wielu teoriach poznania przyjmuje się, że społeczne doświadczenia człowieka dotyczące osób, ich zachowań i właściwości są utrwalone w umyśle jako tzw. **schematy poznawcze**. Reprezentowane są w nich istotne cechy osób należących do danej grupy. W tym rozumieniu możemy mówić np. o schemacie zdolnego ucznia, sprawiedliwego nauczyciela czy nadopiekuńczego rodzica. Taka struktura wiedzy zazwyczaj ułatwia działanie, kieruje naszą uwagę na istotne cechy, ułatwia zapamiętywanie, wpływa na sposób rozumienia nowych zdarzeń, a także na ocenianie, czyli formułowanie sądów o ludziach, ich zachowaniu i pracy. ▶

► Korzystamy ze schematu, jeżeli pierwsze informacje z łatwością wywołują go z pamięci, a większy wpływ na nasze oceny mają te schematy, które są jednoznacznie pozytywne lub negatywne. Pośpiech, brak zainteresowania i czarno-białe widzenie świata mogą jednak sprawić, że osoby oceniające pominą w swoich sądach zróżnicowanie i bogactwo cech drugiej osoby, nie docenią oryginalności jej pracy, nie uwzględnią złożonych motywów jej zachowania.

Ważnym rodzajem schematów poznawczych są **stereotypy**, związane z płcią, rasą, religią, narodowością lub pochodzeniem społecznym. Są one podzielane przez większe grupy ludzi, przekazywane kulturowo i, niestety, niełatwo poddają się zmianie. Często wiążą się z ogólnie negatywną oceną innych osób. Mówimy wtedy o uprzedzeniach rasowych, narodowościowych czy religijnych.

Stereotypy sprawiają, że pojawianie się danej nazwy przywołuje uproszczoną charakterystykę ocenianej osoby. W pedagogice przytacza się empiryczne dane o wpływie tzw. etykietek na ocenianie uczniów. Ich przykładami są określenia typu „uczeń nadpobudliwy” czy „uczeń trudny”, które niewiele mówią o ich cechach indywidualnych.

Wiedza o takich zjawiskach na równi z zasadami etyki powinna skłaniać osoby

oceniające do unikania ogólnikowego i krytycznego wartościowania. Warto też pamiętać, że antidotum na wpływ schematów poznawczych i stereotypów na oceny jest wnikliwe uzasadnianie swoich ocen.

Przywiązanie do wstępnych ocen – strategia potwierdzenia, samosprawdzająca się przepowiednia

Bardzo interesującym zjawiskiem jest wpływ pierwszego wrażenia na ogólną ocenę. Pierwsze wrażenie powstaje pod wpływem wstępnej wiedzy o przedmiocie oceniania, ale też pod wpływem emocji i pragnień a następnie wywiera bardzo duży wpływ na selekcję kolejnych informacji. Osoby oceniające zazwyczaj poszukują potwierdzenia wstępnych ocen i odrzucają te przesłanki, które są z nimi niezgodne lub trudne do zinterpretowania. Ten często nieuświadomiany proces to **strategia potwierdzenia**.

W szczególnym przypadku wstępne oceny mogą w taki sposób zmienić zachowanie osoby oceniającej i jej interakcje z osobą ocenianą, że pierwsze intuicje się potwierdzą. Zjawisko to nosi nazwę **samosprawdzającej się przepowiedni** i jest zaliczane do zniekształceń procesu oceniania. W literaturze pedagogicznej często przytaczane są wyniki eksperymentu Rosenthala, w której grupa uczniów wskazanych jako zdolni

uzyskiwała lepsze wyniki w nauce niż grupa nazwana niezdolną, chociaż dobór uczniów do obu tych grup był losowy. Analiza zachowania nauczycieli w kontakcie z dwiema grupami wykazała istotne różnice w okazywaniu akceptacji, doborze stymulujących zadań itp.

Wymieniamy to zjawisko, aby uczulić nauczycieli na znaczenie ich zachowania wobec ucznia w sytuacji oceniania. Samosprawdzająca się przepowiednia może być efektem tendencyjnego zadawania trudnych lub łatwych pytań. Mogą temu towarzyszyć słowne negatywne lub pozytywne oceny, znaki ponaglenia, okazywanie zniecierpliwienia lub aprobaty dla wypowiedzi ucznia.

Tak jak w przypadku innych zniekształceń oceniania, nie można całkowicie uniknąć ulegania pierwszemu wrażeniu i związanej z nim stronniczości w ocenianiu. Można jednak zmniejszać jego skutki poprzez stosowanie różnych technik. Należą do nich: systematyczne odnoszenie ocen do ustalonych kryteriów, formułowanie ocen w drugiej fazie pracy - po zebraniu informacji, unikanie zabarwionych emocjonalnie określeń np. wspaniale, pięknie. Uważne słuchanie i neutralna życzliwość nauczyciela przyczynią się z pewnością do bezstronności i trafności oceny. ►

► Różny odbiór pozytywnych i negatywnych informacji – inklinacja pozytywna i efekt negatywności

W praktykowanym przez nauczyciela sposobie oceniania może też wystąpić stała tendencja do nadmiernej łagodności lub nadmiernej surowości. Ludzie różnią się bowiem stosunkiem do informacji pozytywnych i negatywnych, co czasem prowadzi do dwóch skrajnych postaw. Pierwsza polega na skłonności do pozytywnego oceniania siebie, ludzi oraz zjawisk i przedmiotów – to tzw. **inklinacja pozytywna**. W drugiej na ocenę globalną w większym stopniu wpływają informacje negatywne – wtedy mamy do czynienia z **efektem negatywności**.

Siła efektu negatywności zależy od treści informacji, a w szczególności od tego, czy dotyczą one sprawności, umiejętności, kompetencji ocenianej osoby, czy też jej moralności, przyzwoitości, uczciwości. Negatywne dane dotyczące moralności są uznawane za bardzo istotne i z reguły przeważają nad zaletami ocenianego człowieka. Jeżeli uczeń zachowa się nieuczciwie, to informacja o tym zazwyczaj przesłania dane o jego zdolnościach czy dużym zasobie wiedzy.

Świadomość osobistych preferencji i wrażliwości na odbiór pozytywnych i negatywnych informacji to pierwszy krok do mini-

malizowania skutków tego zjawiska w naszej praktyce oceniania.

Znane jest także zniekształcenie procesu oceniania polegające na przypisywaniu pozytywnych cech osobie, którą cenimy z powodu jednej wcześniej poznanej zalety – jest to tzw. **efekt aureoli**. Atrakcyjny wygląd często łączony jest z przekonaniem o inteligencji, towarzyskości i innych zaletach. W badaniach psychologicznych potwierdzono zależność między atrakcyjnym wyglądem a przyjęciem do pracy, a nawet złagodzeniem kar. Zjawisko to może pojawiać się również w pracy nauczyciela – np. dla nauczyciela ceniącego społeczną aktywność ucznia cecha ta może przekładać się na ocenę jego wiedzy i umiejętności przedmiotowych.

Podobny efekt może wystąpić, jeżeli charakterujemy kogoś przez pryzmat cechy negatywnej, która w naszej ocenie jest szczególnie nieakceptowana. Możemy mieć wtedy skłonność do przypisywania tej osobie również innych wad, np. nauczyciel ceniący punktualność może surowiej oceniać osiągnięcia notorycznie spóźniającego się ucznia.

Wpływ kontekstu na ocenianie

Na przebieg procesu oceniania obok świadomych działań człowieka wpływa także

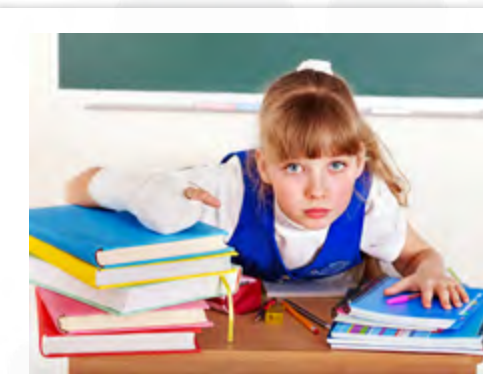
bieżąca sytuacja, w tym kontekst oceniania. Różne czynniki sytuacyjne, co znamy z naszego doświadczenia, mogą wpływać na formułowanie ocen.

Z kontekstem oceniania wiążą się **zjawiska wyrazistości, kontrastu i asymilacji**.

Wyraziste cechy ocenianych prac i osób zazwyczaj zwracają uwagę osoby oceniającej swoją intensywnością, dynamiką, tym, że są zaskakujące, nieoczekiwane i inne od pozostałych. Wyrazistość i związana z tym atrakcyjność przekazu mogą wpłynąć pozytywnie na ogólną ocenę opracowania.

Efekt kontrastu występuje wtedy, gdy na tle kilku wysoko ocenianych wypowiedzi lub wytworów pojawi się wypowiedź lub praca nieco gorzej przygotowana. Może ona wtedy, niestety, zostać oceniona znacznie niżej, niż stałoby się to w innej sytuacji. Kiedy natomiast tło stanowią opracowania słabe i źle przygotowane, opinia o średniej pracy może zostać zawyżona.

O efekcie asymilacji mówimy, gdy przygotowana wypowiedź czy praca o średniej wartości jest wyżej oceniana na tle dobrych, wyróżniających się prac lub ciekawych wypowiedzi, a otrzymuje zaniżoną ocenę na tle prac słabych i wśród banalnych, nieinteresujących wypowiedzi. ►

► Posługiwanie się podczas oceniania zbiorem ustalonych kryteriów wydaje się skutecznie przeciwdziałać wymienionym powyżej zniekształceniom. Odwoływanie się do zapisanych kryteriów i sprawdzanie, czy dane kryterium zostało spełnione, pozwala unikać syntetycznych ocen.

Wpływ kolejności informacji na ocenę – efekt pierwszeństwa i efekt świeżości

Dane empiryczne wskazują, że w procesie oceniania liczy się kolejność informacji docierających do osoby oceniającej. Najważniejsze są te, które docierają na początku i na końcu – dotyczy to zarówno wypowiedzi ustnych, jak i analizy opracowań pisemnych. W niektórych sytuacjach kolejność danych cząstkowych ma większy wpływ na ogólną ocenę niż sama ich treść.

Z efektem pierwszeństwa mamy do czynienia wtedy, gdy początek odpowiedzi lub pierwsze zdania czytanej wypracowania mają większy wpływ na ogólną ocenę niż kolejne jego fragmenty. Gdy podoba nam się początkowa część dłuższej wypowiedzi, to przy wystąpieniu pewnych warunków dobrze ocenimy ją w całości i odwrotnie – niska ocena pierwszego fragmentu może być przyczyną niskiej oceny całego wystąpienia lub pracy pisemnej. Początkowe dane tworzą bowiem kontekst pomocny w nadawa-

niu znaczenia informacjom docierającym do nas w dalszej kolejności.

Uleganie efektowi pierwszeństwa jest silniejsze w sytuacji trudnej do oceny, np. dużo osób na egzaminie, dużo prac do sprawdzenia, brak kategorii do oceny pytań otwartych.

Z drugiej strony końcowe, ostatnie informacje nabierają większego znaczenia, kiedy ocenianie nie przebiega w sposób ciągły, np. z powodu przerw lub zajmowania się innymi sprawami. Zależność ta jest opisywana jako **efekt świeżości**.

Pomocne w przezwyciężeniu powyższych zniekształceń jest m.in. świadome przeglądanie środkowych fragmentów pisemnych opracowań, skupianie uwagi na całości wypowiedzi ucznia, kategoryzowanie danych ze względu na ich treść, co zmniejsza znaczenie ich kolejności.

Zależność ocen od nastroju i emocji

Wszyscy zdajemy sobie sprawę z wpływu uczuć, emocji i nastroju na przebieg naszych procesów poznawczych, na spostrzeżenie, pamięć, myślenie, a także ocenianie. Nie zawsze jednak umiemy go dostrzec w konkretnych sytuacjach. Tymczasem duże znaczenie dla człowieka ma zgodność

formułowanych ocen, opinii i sądów z aktualnie przeżywanym nastrojem. Osoby w dobrym humorze widzą i pamiętają więcej przyjemnych cech i zdarzeń, a ich oceny są wyższe niż oceny osób będących w gorszym nastroju.

Warto zatem zadać sobie pytanie, czy przed przystąpieniem do zawodowej aktywności (w tym do oceniania uczniowskich prac) staramy się zapewnić sobie właściwe warunki sprzyjające dobremu samopoczuciu i nastrojowi.

Refleksje na zakończenie

Wiedza o psychologicznych i społecznych uwarunkowaniach procesu oceniania jest jednym z warunków profesjonalnego oceniania. Świadomość zniekształceń, jakim może on ulec, umożliwia refleksję, ułatwia monitorowanie jego przebiegu, pomaga określić procedury i warunki korzystne dla uzyskania większej trafności, rzetelności i obiektywizmu ocen. Zachęcamy Czytelników do refleksji o własnych sposobach radzenia sobie z pułapkami oceniania i do rozmów na ten temat w zespołach nauczycielskich.

W artykule przedstawiono przykładowe wskazania dotyczące różnych aspektów profesjonalnego oceniania. Ich lista na pew-

▶ no nie jest wyczerpująca. Powinny one być traktowane jako propozycje do zweryfikowania we własnej praktyce oceniania.

o wiele bardziej niż kary, wzmacniają pożądane zachowania i motywują uczniów do uczenia się. To właśnie one wskazują właściwe zachowanie, a towarzyszące im przyjemne emocje wpływają na zainteresowanie przedmiotem i dobre relacje z osobą oceniającą. W przypadku dzieci rozpoczynających naukę w szkole, pozytywne oceny

mają ogromne znaczenie dla prawidłowego rozwoju ich osobowości, a zwłaszcza samooceny i poczucia własnej wartości.

Na koniec chcemy jeszcze przypomnieć o radach psychologów behawiorystów sformułowanych na podstawie wielu badań eksperymentalnych. **Pozytywne oceny,**

**Elżbieta Koźniewska
Bogusława Kalinowska**

Wydział Rozwoju Szkół i Placówek ORE

Bibliografia

Aronson E., (1995), *Człowiek istota społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. | Czapiński J., (1985), *Wartościowanie – zjawisko inklinacji pozytywnej. O naturze optymizmu*, Wrocław: Ossolineum. | Czapiński J., (1988), *Wartościowanie – efekt negatywności. O naturze realizmu*, Wrocław: Ossolineum. | Dembo M.B., (1997), *Stosowana psychologia wychowawcza*, Warszawa: WSiP. | Materska M., (1997), *Psychologiczna i formalna analiza sądów oceniających*, [w:] *Psychologia i poznanie*, Materska M., Tyszka T. (red.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. | Materska M., (1994), *Z badań nad ocenianiem profesjonalnym*, Warszawa: Instytut Psychologii PAN. | Tyszka T., (2000), *Psychologiczne pułapki oceniania i podejmowania decyzji*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. | Wojciszke B., (2004), *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Jak się uczyć, by zdać maturę i egzaminy wstępne Nowoczesny sposób na egzamin

Katarzyna Rojowska

Łódź: *Wydawnictwo Ravi*, 2003

Niezbędnik do nauki przed egzaminem, zawierający w pigułce sposoby na skuteczną naukę, czyli na dobre notatki (mapy myśli), których największą zaletą jest to, że robi się je szybko i uczy w czasie notowania, zapamiętywanie wierszy i aforyzmów, opa-

nowanie historii, biologię bez „wkuwania”, utrwalanie wzorów i twierdzeń z matematyki. Autorka podpowiada, jak zwalczyć błędy ortograficzne, i proponuje strategię pisania dobrych wypracowań. Zdaniem autorki, na każdy egzamin jest sposób, zatem doradza

ona, jak przygotować się do egzaminu na miesiąc przed nim, co zrobić, gdy został tylko tydzień lub jeden dzień, i jak sobie poradzić, gdy już usłyszymy pytania.

